

Veertig jaar onderzoek naar alleenstaande minderjarige vreemdelingen in Nederland

Monika Smit*

In de afgelopen decennia zochten duizenden minderjarigen uit tientallen landen zonder ouders of andere volwassenen die het gezag over hen hebben hun toevlucht in Nederland. Hun aantal verschilde sterk per jaar: van ruim 300 in 2013 tot meer dan 4.000 in 2022. Het verschijnsel alleenstaande minderjarige vreemdelingen¹ is niet nieuw. Zo arriveerden er in 1956 alleenstaande minderjarigen uit Hongarije en was ook een deel van de in de jaren vijftig en zestig uit Indonesië gepatriëerden alleenstaand en minderjarig. Empirisch onderzoek naar deze doelgroep begon in Nederland in de jaren tachtig van de vorige eeuw met dossier- en veldonderzoek naar de opvang van jonge Vietnamese bootvluchtelingen. Sindsdien is er veel onderzocht en gepubliceerd over alleenstaande minderjarigen in Nederland. Het onderzoek is deels geïnitieerd en gefinancierd door organisaties die bij deze minderjarigen betrokken zijn als voogdijvoorziening of belangenorganisatie, deels door de academische wereld en deels door overheidsinstanties. Het WODC speelde hierbij ook een rol: als uitvoerder en als opdrachtgever van onderzoek.

De studies waar ik aan refereer, verschillen sterk qua doelgroep (wat betreft herkomstland en verblijfsstatus), vraagstelling, omvang en gebruikte onderzoeksmethoden. Bij lezing van de resultaten moet men zich ook realiseren dat er in de loop van de tijd veel dingen zijn veranderd in beleid en praktijk en dat gevonden resultaten een tijdsbeeld weerspiegelen en later niet (meer) hoeven gelden. Sinds begin jaren negentig kent Nederland een specifiek toelatings- en opvangbe-

* Prof. dr. M. Smit was tot medio 2021 verbonden aan het WODC als hoofd van de onderzoeksafdeling Rechtsbestel, Wetgeving en Internationale en vreemdelingen-aangelegenheden (RWI). Sinds 2018 is zij bijzonder hoogleraar psychosociale zorg voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen aan de Rijksuniversiteit Groningen.

1 Voorheen zowel in de praktijk als in onderzoek meestal aangeduid als ama's (alleenstaande minderjarige asielzoekers).

leid voor alleenstaande minderjarigen. Zij worden bij binnenkomst onder voogdij gesteld van Stichting Nidos (voorheen De Opbouw), de landelijke voogdijinstelling voor deze doelgroep, en komen in aanmerking voor dezelfde verblijfsstatussen als volwassen asielzoekers. Wanneer zij niet voldoen aan de daarvoor geldende voorwaarden kunnen zij toegelaten worden als ‘alleenstaande minderjarige vreemdeling’ (amv), mits er geen adequate opvang voorhanden is in het land van herkomst, een jongere zich daar niet zelfstandig kan handhaven en er geen contra-indicaties zijn.² De vergunning is één jaar geldig en kan twee keer verlengd worden wanneer de minderjarige nog voldoet aan de voorwaarden. Wanneer de minderjarige drie jaar in het bezit is geweest van een amv-vergunning en er nog steeds geen adequate opvang in het land van herkomst is, kan de jongere een verblijfsvergunning regulier voor voortgezet verblijf aanvragen. Jongeren die niet worden teruggestuurd maar ook geen verblijfsvergunning krijgen, hebben tot hun 18de recht op opvang, onderwijs en gezondheidszorg, maar worden dan geacht Nederland te verlaten.

In deze bijdrage ga ik in op verschillende thema's die in de loop van de jaren in onderzoek naar alleenstaande minderjarigen de revue passeerden: hun vlucht, de asielprocedure, hun opvang en begeleiding, hun situatie op een aantal leefgebieden en verdwijningen. Ik rond af met een korte terugblik op de onderzoeksresultaten en op de rol van het WODC in het onderzoek op dit gebied.

De vlucht: redenen en beoogde bestemming

Waarom vluchten jongeren zonder hun ouders en waarom komen ze in Nederland terecht? De meeste Vietnamese jongeren in het onderzoek van Van der Hoeven en De Kort (1984) vluchtten, veelal met hulp en medeweten van familie, voor de slechte economische en politieke situatie in Vietnam. Uit onderzoek van dossiers van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) bleken oorlog, ontbreken van een verzorger en vervolging (vaak van familieleden) de meest genoemde redenen voor de vlucht van de alleenstaande minderjarigen die in 1993-1996 in Nederland arriveerden (Smit 1997, 1998). In de meeste gevallen was bewust voor Nederland gekozen, door een reisagent of de jongere zelf.

² Zo mogen zij bijvoorbeeld geen gevaar vormen voor de openbare orde of nationale veiligheid.

Dit laatste bijvoorbeeld omdat er al familie in Nederland woonde. Ook voor de geïnterviewde Syrische, Eritrese en Afghaanse alleenstaande minderjarigen die in 2015 arriveerden, waren onveiligheid en oorlog vaak de vluchtredenen (Kulu-Glasgow e.a. 2018). Daarnaast werden beperkte toekomstmogelijkheden genoemd en het voorbeeld van anderen die het land verlieten. Ontbreken van een verzorger noemden deze jongeren echter zelden en voor slechts een minderheid was Nederland de voorgenomen bestemming. De anderen wilden alleen maar weg, of hadden Europa of een ander Europees land voor ogen als bestemming. Degenen die wél bewust voor Nederland kozen, waren meestal ook goed geïnformeerd over Nederland.

Asielbeleid en asielprocedure

Vergelijkend onderzoek in de jaren negentig naar asielbeleid, asielprocedure en opvang betreffende alleenstaande minderjarigen in zeven Europese landen liet zien dat het Nederlandse beleid toen tamelijk uniek was. In de meeste andere landen werd nog gewerkt aan amabeleid en de opvang was niet overal in overeenstemming met UNHCR-richtlijnen (Van den Bedem e.a. 1994). In Nederland was het grootste probleem de capaciteit in specifieke opvangcentra, terwijl in veel landen deze opvangmogelijkheden überhaupt niet bestonden. Enkele jaren later kwamen ook Olde Monnikhof en Van den Tillaart (2003) tot de conclusie dat Nederland het enige land was met specifiek beleid ter zake, al kenden andere landen wel uitzonderingsregels binnen het algemene asielbeleid en boden ze alleenstaande minderjarigen ook opvang. Volgens Buil en Siegel (2014) voldeed Nederland wel aan het VN-Verdrag voor de Rechten van het Kind wat betreft bijvoorbeeld opvangfaciliteiten en levensstandaard, maar was verbetering mogelijk qua lengte van de asielprocedure. Zij concludeerden dit op basis van participerende observatie en interviews met Afghaanse alleenstaande minderjarigen en professionals.

Alleenstaande minderjarigen moeten, net als volwassen asielzoekers, een nader gehoor ondergaan tijdens hun asielprocedure. Uit het eerdergenoemde (dossier)onderzoek van Smit (1997) bleek dat het verhaal van de jongeren soms niet werd geloofd, bijvoorbeeld omdat zij bepaalde dingen over het herkomstland niet wisten, of hun vluchtverhaal emotioneel vertelden. Dit zou inderdaad kunnen duiden op

onjuiste verklaringen, maar ook een reactie kunnen zijn op ervaren trauma's, culturele verschillen, of achterdocht jegens autoriteiten. Uit onderzoek van Rap (2022) bleek sprake te zijn van enige 'agency' van jonge vluchtelingen – onder wie enkele alleenstaande minderjarigen – in de asielprocedure. Zij gaven in interviews aan keuzes te hebben gemaakt in wat ze de immigratiemedewerkers wel en niet vertelden, en sommigen hadden invloed uitgeoefend op wie bij het gehoor aanwezig waren, bijvoorbeeld door om een andere tolk te vragen. Tegelijkertijd wisten zij niet goed wat te verwachten van de procedure en vonden ze die zwaar. Nissen en Sportel (2021) signaleerden op grond van dossieronderzoek en interviews met professionals spanningen en knelpunten tussen het jeugd(beschermings)recht en het vreemdelingenrecht met betrekking tot alleenstaande minderjarigen. Zo wordt volgens hen van de voogd (en belangenbehartiger) van een minderjarige verwacht dat deze zich volledig voegt naar de vreemdelingrechtelijke uitgangspunten bij het invullen van een eventuele vertrekplicht. Ook de beperktere invulling door het vreemdelingenrecht van concepten als 'adequate opvang' en 'ernstige ontwikkelingsbedreiging' noemden zij als knelpunt.

Opvang en begeleiding

In de loop van de jaren zijn er verschillende soorten opvang voor alleenstaande minderjarigen gerealiseerd en soms ook weer verdwenen. Opvang en begeleiding waren meermalen onderwerp van onderzoek. Sommige van die onderzoeken waren gericht op opvang in het algemeen, andere op specifieke opvangvormen, of op specifieke doelgroepen, zoals jongeren zonder verblijfsrecht.

De meeste Vietnamezen in het onderzoek van Van der Hoeven en De Kort (1984) verbleven met familieleden of met vrienden en waren tevreden over hun woonsituatie (zie ook De Kort & Van der Hoeven in *Justitiële verkenningen* in 1985). Dam en Verboon (1984) analyseerden de data uit het Vietnamezenonderzoek over een van de opvangvormen: trainingscentra, een vorm van begeleide kamerbewoning. Zij concludeerden dat de meeste jongeren na hun verblijf in deze centra nog niet toe waren aan zelfstandig wonen. Volgens Van der Hoeven en De Kort (1984) had de toenmalige opvangsituatie als nadeel dat begeleiding en toegang tot voorzieningen te vroeg stopten, namelijk bij

meerderjarigheid (van toen nog 21 jaar). Deze zorg is in de loop van de tijd ook door veel anderen verwoord, maar dan in relatie tot de 'nieuwe' leeftijdsgrens van 18 jaar. De Kinderombudsman en de Nationale ombudsman concludeerden in 2022 bijvoorbeeld dat begeleiding tot 18 jaar te kort is en dat deze jongeren te veel aan hun lot worden overgelaten. Ze pleitten ervoor om de begeleiding van deze jongeren, van wie de meesten 16 jaar of ouder zijn bij aankomst in Nederland, door te laten lopen tot 21 jaar (zie ook Snijders & Van Wel 1995; Smit & Zijlstra 2022).

Lassen en Kloosterboer (1995) beschreven de ervaringen van alleenstaande minderjarigen die in 1993 en 1994 werden ondergebracht in vijf typen opvangvoorzieningen. Hun beginperiode werd gekenmerkt door angst, onzekerheid en overplaatsingen. De opvangervaringen verschilden per centrum. Klachten betroffen onrust op de kamers, (Europees) eten en verveling. Volgens de auteurs was de begeleiding toegespitst op opvangen en niet op hulp verlenen en waren jongeren tevredener over opvang in Valentijn (toenmalige kleinschalige eerstemaanden-opvang voor alleenstaande minderjarigen) dan over opvang in grootschaliger voorzieningen. Kalverboer en collega's (2016) beoordeelden, op grond van interviews met alleenstaande minderjarigen, met behulp van de Best Interests of the Child (BIC)-questionnaire³ de kwaliteit van de opvang in vier verschillende opvangvoorzieningen. Opvang in gezinnen kwam daar als meest positief uit en opvang in (inmiddels verdwenen) grootschalige campussen als minst positief (zie ook Zijlstra e.a. 2019). Ook de ervaringen van Chinese jongeren verschilden per opvangtype. Over het algemeen waren zij positief over hun opvang, maar er speelden wel conflicten tussen jongeren, net als verveling en eenzaamheid, en volgens de begeleiders bemoeilijkten communicatieproblemen het opbouwen van een vertrouwensband met de jongeren (Blaak e.a. 2004).

Uit evaluatieonderzoek naar de kleine wooneenheden (KWE's), waar kleine groepjes jongeren samenwonen onder begeleiding van mentoren, bleek dat de begeleiding vooral praktisch gericht was, met zelfstandigheid, integratie, scholing, toekomstplanning en maatschappijoriëntatie als hoofddoelen. Deze doelen werden volgens de begeleiders bij meer dan driekwart van de jongeren bereikt. Problemen die volgens de begeleiders speelden, waren gebrek aan achtergrondinfor-

3 De BIC-questionnaire is ontwikkeld om de kwaliteit van de opvoedingsomgeving van asielzoekerskinderen in kaart te brengen.

matie bij plaatsing, vervolghuisvesting, gebrek aan toekomstperspectief, psychosociale problemen en taalproblemen (Goldschmeding e.a. 1992; Van Kastel e.a. 1995). Vanwege vermoedens over verzwaarde problematiek onder de bewoners werden de KWE's eind jaren negentig opnieuw geëvalueerd. Het onderzoek bevestigde het vermoeden dat bewoners anno 1997 meer en ernstiger problemen hadden dan anno 1994 niet. Volgens de onderzoekers voelde de problematiek bij de medewerkers waarschijnlijk ernstiger aan door enkele incidenten, of doordat het werk minder nieuw en avontuurlijk was dan tijdens het pionierswerk in de beginfase (Smit & Brouwer 1999). Alle geïnterviewden noemden voordelen van de toegenomen professionaliteit, maar ook nadelen, zoals toegenomen afstandelijkheid en zakelijkheid. De jongvolwassen voormalige alleenstaande minderjarigen uit het onderzoek van Van Wijk-Zielstra en collega's (2001) waren, terugkijkend op hun verblijf in een KWE, positief over ontvangen praktische hulp, het sociaal contact en aangeleerde vaardigheden. Als negatieve punten werden een gevoel van betutteling, moeizame communicatie met de leiding en onderlinge ruzies genoemd. Ruim de helft zou, achteraf gezien, weer opteren voor een KWE, een deel voor zelfstandig wonen en een deel voor een pleeggezin omdat ze een gezin en ouders misten. In 2016 trad een nieuw opvangmodel in werking dat onder andere inhield dat jongeren zonder verblijfsvergunning op locaties van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) werden opgevangen, apart van jongeren met vergunning. Volgens Nijboer en Van Gastel (2018) leidde het nieuwe model voor jongeren met verblijfsvergunning tot verbetering wat betreft veiligheid, begeleiding en onderwijs, maar gold dit minder voor jongeren zonder verblijfsvergunning. Hun opvang was weliswaar kleinschaliger, maar het samen opvangen van allemaal jongeren zonder verblijfsvergunning leidde tot een negatieve sfeer. Voorts merkten zij op dat de overgang naar 18 jaar voor veel jongeren moeilijk was. Degenen met verblijfsvergunning waren veelal nog niet klaar voor een zelfstandig bestaan in Nederland, degenen zonder moesten op een asielzoekerscentrum (azc) gaan werken aan een toekomst buiten Nederland. Zij baseerden hun bevindingen op literatuurstudie, analyse van inspectierapporten, werkbezoeken en gesprekken met bij alleenstaande minderjarigen betrokken professionals. Kulu-Glasgow en collega's (2021) deden eveneens onderzoek naar het nieuwe opvangmodel. Zij interviewden (voormalige) alleenstaande minderjarigen en opvangouders over de opvang en begelei-

ding van alleenstaande minderjarigen wier asielaanvraag was afgewezen en die werden opgevangen op de COA-locaties of in opvanggezinnen. Begeleiding gericht op een toekomst buiten Nederland bleek nog niet goed van de grond te komen. Jongeren vonden het moeilijk om over een toekomst buiten Nederland te praten. Zij en ook hun opvangouders zagen hun toekomst in Nederland. Een deel was rond de 18de verjaardag met onbekende bestemming vertrokken. Uit focusgroepen met bij alleenstaande minderjarigen betrokken professionals bleek een toekomst in het land van herkomst ook voor begeleiders een onderwerp dat zij niet gemakkelijk bespraken met jongeren. Andere knelpunten die werden genoemd, waren: onvoldoende tijd om te investeren in een vertrouwensrelatie, een negatieve dynamiek in de opvang, verschillende onderlinge verwachtingen van begeleiders en mentoren, en een op integratie in Nederland gericht onderwijssysteem (Kulu-Glasgow e.a. 2020).

In 2019 startte Perspectief Opvang Nidos (PON), kleinschalige opvang met intensieve cultuursensitieve begeleiding voor jongeren, veelal uit 'veilige landen',⁴ die overlast gaven op COA-locaties. Van Wijk (2021) evalueerde PON. Hij concludeerde dat PON heeft bijgedragen aan een veiliger klimaat op en rond de COA-locaties, maar dat het voor PON-medewerkers moeilijk is om daadwerkelijk een toekomstperspectief te creëren. De meeste PON-bewoners mogen na hun 18de niet in Nederland blijven, maar kunnen of willen niet terugkeren naar hun herkomstland. Een klein deel blijft illegaal in Nederland, de meesten reizen door naar andere Europese landen (Van Wijk 2021).

Alleenstaande minderjarigen jonger dan 15 jaar worden bij voorkeur in gezinnen geplaatst. Rip (2021) evalueerde plaatsingen in opvanggezinnen vanuit de perspectieven van de jongeren, opvangouders en medewerkers van Nidos. De betrokkenen waren overwegend positief over de gezinsopvang. Voor jongeren was culturele overeenstemming tussen gezin en jongere, met name qua taal en vooral in de beginperiode van de opvang, belangrijk voor plaatsingssucces. Voor opvangouders en voogden was dit minder belangrijk. Voor voogden was de kwaliteit van de opvoedingsomgeving geassocieerd met plaatsingssucces en voor opvangouders was externaliserend gedrag van de jongere negatief geassocieerd met plaatsingssucces. De jongvolwassen voor-

4 Veilige landen zijn landen waar volgens de Rijksoverheid over het algemeen geen sprake is van vervolging, foltering of onmenselijke behandeling. Asielzoekers uit deze landen komen bijna nooit in aanmerking voor bescherming.

malige alleenstaande minderjarigen in het onderzoek van Van Wijk-Zielstra en collega's (2001) die terugkeken op hun verblijf in een opvanggezin waren positief over aangeleerde vaardigheden en ervaren sociale steun. Negatieve punten waren conflicten met opvangouders en cultuurverschillen tussen jongere en ouders. Bijna allemaal gaven ze achteraf gezien de voorkeur aan een opvanggezin.

Staring en Bouabid (2019) deden voor de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg de sectorstudie betreffende de opvang van alleenstaande minderjarigen. Op basis van interviews met jongeren en met professionals, registraties, dossiers en observaties constateerden zij dat er in de opvang van alleenstaande minderjarigen in de periode 1990-2018 op bescheiden maar niet te verwaarlozen schaal geweld heeft plaatsgevonden. Het betrof psychisch, fysiek en in mindere mate seksueel geweld waar jongeren slachtoffer, dader of getuige van waren. De wijze waarop het geweld is ervaren, verschilde per jongere: sommigen hadden er weinig last van, anderen nog steeds. Ook het Onderzoeks- en Expertisecentrum Kinderen en Vreemdelingenrecht in Groningen, dat vanaf 2010 gedurende enkele jaren jaarlijks de visie van alleenstaande minderjarigen op diverse aspecten van hun dagelijks leven monitorde, signaleerde dat er in de opvang geweld plaatsvond. Dit betrof vooral institutioneel geweld (onstabiele, weinig gestructureerde leefomgeving, wisseling van begeleiders en onzekerheid over de toekomst), emotionele verwaarlozing en emotioneel geweld, en in veel mindere mate fysieke verwaarlozing, fysiek geweld, verwaarlozing wat betreft onderwijs, en automutilatie. Seksueel geweld werd slechts één keer genoemd (Zijlstra e.a. 2020).

Geestelijke gezondheid, onderwijssituatie, integratie en sociaal netwerk

Geestelijke gezondheid en externaliserende problemen

Alleenstaande minderjarigen hebben vaak veel meegemaakt voor en tijdens hun vlucht, en moeten na aankomst in Nederland wennen aan een nieuwe taal en cultuur, terwijl zij afwachten of hun asielverzoek en eventuele aanvraag tot gezinshereniging worden gehonoreerd. Dit veroorzaakt veelal veel stress en zet jonge levens tijdens een belangrijke ontwikkelingsperiode als het ware in de wacht (Sleijpen e.a. 2017). Het

is dan ook geen wonder dat diverse onderzoekers melding maken van psychische problemen van alleenstaande minderjarigen (Snijders & Van Wel 1995; Olde Monnikhof & Van den Tillaart 2003; Staring & Aarts 2010), en sommige onderzoeken waren hier specifiek op gericht. Bean (2006) bijvoorbeeld onderzocht de geestelijke gezondheid en behoefte aan geestelijke gezondheidszorg van alleenstaande minderjarigen in Nederland. Zij constateerde een chronisch, hoog klachten-niveau van psychische problemen dat sterk gerelateerd was aan het aantal ervaren ingrijpende levensgebeurtenissen. Tegelijkertijd paste de meerderheid van de jongeren zich goed aan de situatie in Nederland aan en was bezig met leeftijdsgeschiedte ontwikkelingstaken. In de eerdergenoemde ama-monitor kwam de geestelijke gezondheid van de jongeren ook aan bod. Ongeveer een derde deel van degenen die in de periode 2010-2016 participeerden in het onderzoek had last van emotionele problemen en/of slaapproblemen (Zijlstra e.a. 2019). Van Es (2022) ontwikkelde een kortdurende traumagerichte aanpak voor alleenstaande minderjarigen uit Eritrea die psychische problemen ervoeren én drempels naar de geestelijke gezondheidszorg. Zes van de zeven jongeren die behandeld werden en de behandeling voltooiden, meldden een positieve invloed op hun welzijn, maar scores op standaardinstrumenten om PTSS en mentale gezondheid te bepalen lieten geen symptoomvermindering zien.

Externaliserende problemen van alleenstaande minderjarigen (zoals middelengebruik en wetsovertredingen) komen in onderzoek minder vaak naar voren dan psychische problemen. Politiefunctionarissen en begeleiders bijvoorbeeld gaven desgevraagd aan dat er in 1995 slechts incidenteel sprake was geweest van delinquent gedrag (winkeldiefstal, zwartrijden, vernieling en druggebruik) of agressie van alleenstaande minderjarigen (Burer & Wiersma 1996), en politiecontacten van jongeren in het onderzoek van Van Wijk-Zielstra en collega's (2001) hielden meestal verband met verkeersovertredingen. Maar in het voorgaande werd al melding gemaakt van onderlinge ruzies tussen jongeren, geweld in de opvang en van overlast op COA-locaties, veelal door jongeren uit 'veilige landen' die weinig kans maken op asiel, en van geweld in de jeugdzorg, dat voor een deel wordt veroorzaakt door jongeren zelf. En een recent cijfermatig overzicht van het WODC laat zien dat een naar verhouding groot deel van de incidenten (suïcidedreigingen, zelfdestructief gedrag en fysieke en verbale agressie) en (vermo-

gens)misdrijven waar COA- en crisisnoodopvangbewoners bij betrokken zijn, alleenstaande minderjarigen betreft (Latenko e.a. 2023).

Onderwijssituatie en -participatie

Alleenstaande minderjarigen hebben in Nederland recht op onderwijs en school vinden zij over het algemeen belangrijk (bijv. Lassen & Kloosterboer 1995). Van de Vietnamese voogdijpupillen ging het overgrote merendeel naar school. Hoewel bijna alle begeleiders de school-situatie positief beoordeelden, zaten de meeste jongeren in een klas met jongere kinderen, waar een kwart van de Vietnamese minderjarigen problemen mee had. Zij vonden het bijvoorbeeld vervelend wanneer jongere kinderen de baas over hen wilden spelen of brutaal tegen hen waren en schaamden zich tegenover hen voor hun beperkte Nederlands of slechte resultaten (Van der Hoeven & De Kort 1984). Nederlands werd het moeilijkst gevonden, exacte vakken vaak makkelijk. De helft van de jongeren verzuimde wel eens en eveneens de helft wilde liever naar een andere school of werken. Volgens Snijders en Van Wel (1995), die alleenstaande minderjarigen uit diverse herkomstlanden bevroegen via vragenlijsten, waren de jongeren enthousiaste leerlingen, maar vond een meerderheid schoolgaan ook een opgave en waren de opleidingswensen en beroepsaspiraties niet hoog. Ook met betrekking tot de Chinese alleenstaande minderjarigen in het onderzoek van Blaak en collega's (2004) waren de resultaten niet eenduidig. De geïnterviewde jongeren vonden onderwijs belangrijk en gingen graag naar school, maar volgens professionals werd er door Chinese jongeren veel gespijbeld en leverden de taal en de Nederlandse (informele) manier van lesgeven in het begin moeilijkheden op. Volgens de in het onderzoek van Olde Monnikhof en Van den Tillaart (2003) geënquêteerde voogden had ruim driekwart van de jongeren voor aankomst geen of een lage opleiding gedaan en lag ook hun opleidingsniveau in Nederland niet hoog. Belemmeringen die een rol speelden, waren onvoldoende op deze doelgroep afgestemd onderwijs (zie ook Buil & Siegel 2014), gebrek aan toekomstperspectief en motivatie, onzekerheid over de verblijfsstatus, verhuizingen, type opvang (afwezige huiswerkplek, beperkte begeleiding) en te weinig ondersteuning bij sociaal-emotionele problemen. De auteurs concludeerden: wie op jongere leeftijd arriveert kan met goed lesmateriaal en voldoende ondersteuning een behoorlijk onderwijsniveau bereiken,

ouderen blijven vaak steken in het eerste onderwijs. De verblijfsrechtelijke situatie is hierop ook van invloed. Jongeren zonder verblijfsvergunning verliezen wanneer het recht op opvang eindigt ook hun recht op onderwijs, wat een breuk in hun onderwijs carrière betekent (Kulu-Glasgow e.a. 2021).

Integratie in Nederland en de rol van het sociale netwerk

Hoe redden (voormalige) alleenstaande minderjarigen zich in de Nederlandse samenleving, en wat is de rol van hun sociale netwerk? Volgens Snijders en Van Wel (1995) leed de helft van de jongeren in hun onderzoek een vrij druk sociaal leven, de anderen leken tamelijk geïsoleerd te staan. Hulp uit het persoonlijke netwerk bleef na verloop van tijd achter bij een stijgende behoefte daaraan. De behoefte aan professionele hulp steeg niet, maar leek te vroeg te worden afgebouwd.

Jongeren in KWE's in Zwolle handhaafden zich redelijk tot goed in de Nederlandse samenleving. Zowel individuele factoren (zoals verblijfsduur, sekse en traumatische ervaringen) als factoren in de directe omgeving (zoals begeleiding en sociaal netwerk) bleken van invloed op de integratie (Radstake & Decović 2002). De auteurs, die zowel jongeren als medewerkers interviewden bij de Zwolse KWE's, wezen op het belang van een steunend sociaal netwerk, vooral ook gezien het toen nog abrupte einde van de begeleiding bij 18 jaar. Ook Uzozie en Verkade (2016) wezen op de rol van het netwerk. De meeste door hen geïnterviewde voormalige alleenstaande asielzoekers (van 26-30 jaar) hadden steun gehad van een 'change maker' die in de jongeren geloofde en ze hielp door te zetten als het even niet meer lukte. Het netwerk van alleenstaande minderjarigen kan zowel landgenoten als Nederlanders en personen met weer andere nationaliteiten bevatten, bijvoorbeeld uit de opvang. Pozzo (2021) onderzocht welke taalstrategieën jonge asielzoekers en vluchtelingen – Pozzo differentieerde niet tussen wel en niet begeleide jongeren – gebruikten tijdens hun integratie in Nederland. Allen ontwikkelden ze meertaligheid om te kunnen omgaan met de grote taaldiversiteit in azc's. Hun gebruik van Engels nam toe, mede vanwege de toenemende vraag daarnaar in de maatschappij, maar ook als strategie om te ontsnappen aan de hun toegeschreven negatieve identiteit als vluchteling.

Het onderzoek van Van Wijk-Zielstra en collega's (2001), waaraan in het voorgaande al werd gerefereerd, was gestart om meer te weten te komen over de ontwikkeling en integratie van alleenstaande minderjarigen die in een KWE of pleeggezin hadden gewoond. Bij de tweede fase van dit longitudinale onderzoek waren de participanten op het moment dat ze geïnterviewd werden gemiddeld bijna 22 jaar oud en verbleven ze ongeveer zes jaar in Nederland. De meesten redden zich qua school en werk goed en hun financiële situatie was verbeterd ten opzichte van de eerdere meting. Er leek sprake van integratie in termen van Berry (1997): aanpassing aan de Nederlandse cultuur en samenleving, zonder verlies van waarden en normen uit het herkomstland. Beheersing van het Nederlands en een actieve copingstijl hadden een positieve invloed op hun situatie. Volgens Ghaemina (2022), die biografische interviews hield met alleenstaande minderjarigen zijn, naast het sociale netwerk en individuele wensen en verwachtingen, vier structurele factoren van invloed op hun levensloop in Nederland. Dit zijn het opvangsysteem, het onderwijs, het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen en het ontbreken van een verblijfsvergunning bij 18 jaar.

De situatie van (voormalige) alleenstaande minderjarigen zonder verblijfsvergunning is – naar Nederlandse maatstaven – slecht, zo blijkt uit onderzoek van Staring en Aarts (2010). Veel van de geïnterviewden hadden psychische problemen, volgden geen onderwijs, en hadden moeite de weg naar medische zorg te vinden. Voorts waren er misstanden wat betreft werk en huisvesting en twee jongeren werden uitgebuit in de prostitutie. Voor huisvesting en levensonderhoud vonden jongeren steun bij hun netwerk en particuliere hulporganisaties. Zij zagen, net als de jongeren in het onderzoek van Kulu-Glasgow en collega's (2021), hun toekomst in Nederland en verkozen de onzekerheid van onrechtmatig verblijf in Nederland boven nog onzekerder terugkeer of doormigratie. In 2009 was er een project gestart dat tot doel had illegaliteit onder voormalige alleenstaande minderjarigen te voorkomen en perspectief te geven in de vorm van terugkeer of verblijfsrecht. De financiering van dit Perspectiefproject,⁵ dat onder andere leefgeld en ondersteuning bood, stopte echter weer in 2011. Een evaluatie van het project (op basis van interviews en registraties) liet zien dat op het moment van evaluatie de meeste jongeren nog in begelei-

5 Het Perspectief bestond uit lokale, door de overheid gefinancierde projecten naar Utrechts model.

ding waren, 15% een verblijfsvergunning had gekregen, en 12% was vertrokken met onbekende bestemming⁶ en een enkeling naar het land van herkomst (Grund e.a. 2011).

Verdwijningen

Dat alleenstaande minderjarigen, en vooral degenen zonder verblijfsperspectief, rond hun 18de verjaardag met onbekende bestemming uit de opvang vertrekken, komt geregeld voor. In het Jaarverslag 1995 van De Opbouw stond al dat onzekerheid over de verblijfsstatus kan leiden tot schoolverzuim en onverwacht vertrek. In 2006 en 2007 vertrokken er bijvoorbeeld Nigeriaanse meisjes en in 2014 en 2015 Indiase jongens. In 2008 startte de Beschermd Opvang voor jongeren met groot risico op verdwijning. Uit een evaluatie van de pilot bleek dat er jongeren werden opgevangen die seksueel waren misbruikt en jongeren die bestemd leken voor uitbuiting. Weinig jongeren deden aangifte en als aangifte was gedaan, werd de zaak vaak geseponeerd. Van de 170 jongeren die in 2008 en 2009 in de Beschermd Opvang werden geplaatst, verdween 11% daar alsnog, maar het aantal verdwijningen in andere opvangtypen, met uitzondering van de toen nog bestaande grootschalige campussen, was afgenomen (Kromhout e.a. 2010). Drie van de 163 jongeren die in 2011-2012 waren opgenomen in de Beschermd Opvang verdwenen alsnog na overplaatsing naar de reguliere opvang. Niet bekend is of zij (opnieuw) in handen gevallen zijn van mensenhandelaren (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2015).

Naar aanleiding van de verdwijningen werd onderzoek gedaan door de Analyse Proeftuin Migratieketen (APM) en het Expertisecentrum Mensensmokkel en Mensenhandel (EMM). Het APM-onderzoek richtte zich op alle 1.750 jongeren die van 2015 tot en met 2018 uit de verschillende typen asielopvang met onbekende bestemming waren vertrokken. Meer dan de helft was eerder elders in de EU aangetroffen en ook meer dan de helft werd binnen twee maanden na hun verdwijning door de politie aangetroffen, vooral in grote steden en gemeenten met (voormalige) opvanglocaties. In totaal 110 jongeren zijn voor of na hun vertrek door de KMar aangetroffen als 'inklimmer' in een vracht-

⁶ Dat wil zeggen dat formeel niet bekend is waar de jongeren heen zijn gegaan, in of buiten Nederland.

wagen, bij een poging om het Verenigd Koninkrijk te bereiken, en voor bijna een kwart was een Dublinclaim⁷ ontvangen uit andere Europese landen. Een groot deel van de geanalyseerde groep leek rond te reizen in Europa (APM 2019). Het EMM-onderzoek richtte zich op de 78 Vietnamezen die in deze periode verdwenen. Zij waren vermoedelijk niet allemaal minderjarig en leken op weg naar het Verenigd Koninkrijk, waar zij het risico liepen op uitbuiting, bijvoorbeeld in de hennepeteelt. Het vertrek leek vaak georganiseerd: de jongeren vertrokken in groepjes, waren tevoren onrustig, sliepen met kleren aan, controleerden of ramen en deuren open konden, en soms werden verdachte auto's gesignaleerd in de buurt van de opvang (EMM 2019).

Conclusie en discussie

Waar ruim dertig jaar geleden in een nummer van Jv over vreemdelingen nog werd geconstateerd dat betrouwbare overzichten en gegevensbronnen over alleenstaande minderjarigen nog vrijwel ontbraken (Van der Laan & Smit 1992), is er nu veel informatie beschikbaar over deze doelgroep. Zo zijn er Europese statistieken beschikbaar, overzichten van het CBS en jaarverslagen van Nidos met informatie over wie er in Nederland arriveren en waar ze worden opgevangen, en is er veel empirisch onderzoek over alleenstaande minderjarigen in Nederland.

Wat leert al dit onderzoek ons? Ten eerste dat jongeren die zonder ouders hun toevlucht zoeken in Nederland veel hebben meegemaakt voor hun vlucht en het ook na aankomst in Nederland niet makkelijk hebben. Veel jongeren hebben psychische problemen door wat zij hebben meegemaakt, er spelen zorgen om achtergebleven familie, de asielpcedure is langdurig en stressvol, en hoewel ze graag naar school gaan, is schoolgang om verschillende redenen voor de meesten niet zonder problemen. Wat ook naar voren komt, is dat zich in de opvang onderlinge ruzies en geweld voordoen, maar dat jongeren over het algemeen zeggen tevreden te zijn over hun opvang. Opvang in gezinnen en (andere) kleinschalige voorzieningen voldoen beter dan grootschalige opvangvoorzieningen. De meeste alleenstaande minderjarigen zijn weliswaar kwetsbaar, maar ook veerkrachtig. Ze zijn sterk

⁷ Dit is een claim op basis van de Dublinverordening (2014) die bepaalt welk land verantwoordelijk is voor het in behandeling nemen van een asielerzoek.

gemotiveerd om er in Nederland wat van te maken. Veel van de jongeren met duurzaam verblijfsrecht lukt dat ook, na een vaak lastige transitieperiode rond hun 18de verjaardag, wanneer opvang en begeleiding tot voor kort vrij abrupt stopten terwijl de jongeren nog niet in staat waren om zichzelf te redden in de voor hen vaak nog relatief nieuwe omgeving. De recente beleidswijziging die Verlengde Opvang mogelijk maakte voor alleenstaande minderjarigen die op of na 1 januari 2023 18 jaar worden (of zijn geworden), bracht daar verandering in.

Jongeren die geen verblijfsvergunning hebben, komen niet in aanmerking voor Verlengde Opvang en worden geacht om, zodra ze 18 zijn, Nederland te verlaten. Onder deze groep die weinig te verliezen heeft, komt overlastgevend gedrag voor en een aanzienlijk deel verlaat Nederland niet als zij 18 worden, maar verdwijnt met onbekende bestemming en/of leidt een marginaal bestaan in de illegaliteit. Onderzoeksresultaten vergroten onze kennis over alleenstaande minderjarigen, maar leiden lang niet altijd tot veranderingen in praktijk of beleid. Voorbeelden van impact van wetenschappelijk onderzoek zijn er echter ook. Zo verdwenen de grootschalige campussen na negatieve onderzoeksbevindingen, en werd – recent – Voortgezette Begeleiding mogelijk, nadat in meerdere studies was gewezen op het feit dat alleenstaande minderjarigen op hun 18de nog niet voldoende klaar zijn voor een zelfstandig bestaan in de Nederlandse samenleving. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat pleidooien van betrokken professionals en belangenorganisaties, zoals bijvoorbeeld SAMAH over de ama-campussen (2004), waarschijnlijk ook een belangrijke rol spelen in veranderingen in praktijk en beleid. Hetzelfde geldt voor de rapporten van de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie Justitie en Veiligheid en de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd die in de loop van de tijd zijn verschenen en diverse verbeterpunten bevatten.

Veel van het onderzoek is gedaan door of op verzoek van organisaties die betrokken zijn bij alleenstaande minderjarigen, zoals De Opbouw/Nidos, het Platform ama's, DCI, Pharos en Stichting vrienden van SAMAH. Een deel van het onderzoek gebeurde op initiatief van universiteiten, veelal in het kader van dissertatieonderzoek en een ander deel op initiatief of in opdracht van de overheid of het WODC. WODC-onderzoek betrof bijvoorbeeld het asielbeleid en de opvang (Van den Bedem e.a. 1994), delinquent gedrag (Burer & Wiersma 1996), de beschermde opvang (Kromhout e.a. 2010), redenen voor de vlucht en

voor de keuze voor Nederland (Kulu-Glasgow e.a. 2018), de opvang en begeleiding van jongeren wier asielaanvraag was afgewezen (Kulu-Glasgow e.a. 2021) en cijfers over incidenten en misdrijven door bewoners van COA- en crisisnoodopvanglocaties (Latenko e.a. 2023). Daarnaast was het WODC opdrachtgever (en financier) van onderzoek naar onderwijsdeelname (Olde Monnikhof & Van den Tillaart 2003), (voormalige) alleenstaande minderjarigen zonder verblijfsrecht (Staring & Aarts 2010), de Perspectiefprojecten (Grund e.a. 2011) en knelpunten en spanningen tussen jeugd(beschermings)recht en vreemdelingenrecht (Nissen & Sportel 2021). Het WODC, waar op moment van schrijven onderzoek loopt naar in Europa rondreizende alleenstaande minderjarigen zonder verblijfsrecht, is dus een speler van betekenis in het onderzoek naar alleenstaande minderjarigen.

We weten inmiddels veel over alleenstaande minderjarigen, zowel uit Nederlands onderzoek als uit het grote aantal buitenlandse studies dat in deze bijdrage helemaal buiten beschouwing is gelaten. Toch zijn er ook nog veel vragen. Bijvoorbeeld: Welke vorm van opvang en begeleiding is voor welke jongeren in welke fase van hun verblijf te prefereren? Hoe kunnen alleenstaande minderjarigen het beste worden geholpen bij de verwerking van eventuele trauma's? Hoe kan onderwijs beter worden afgestemd op wat zij nodig hebben? Hoe kan de Verlengde Opvang voor 18-plussers het beste worden ingevuld, en wat kan die voor hen betekenen? Wat is het lot van jongeren die met onbekende bestemming uit de opvang zijn vertrokken, en hoe kan vertrek met onbekende bestemming worden voorkomen? Hoe kunnen jongeren zonder langdurig verblijfsperspectief beter worden voorbereid op een toekomst in het land van herkomst, en zou dit wellicht een deel van het vertrek met onbekende bestemming kunnen voorkomen? Maar ook: hoe kan de huidige situatie in de opvang die, ook voor alleenstaande minderjarigen, momenteel niet overal voldoet aan minimale kwaliteitsnormen worden verbeterd? Zie bijvoorbeeld het rapport van de Inspectie Justitie en Veiligheid, de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, de Inspectie, de Inspectie van het Onderwijs en de Nederlandse Arbeidsinspectie (2023) en het rapport van de Kinderombudsman en de Nationale ombudsman (2023) over de crisisnoodopvang. Voorlopig is er nog werk aan de winkel!

Literatuur

APM 2019

Analyse Proeftuin Migratieketen, *APM Analyse: Alleenstaande minderjarige vreemdelingen die met onbekende bestemming vertrekken*, Den Haag: Ministerie van Justitie 2019.

Bean 2006

T. Bean, *Assessing the psychological distress and mental healthcare needs of unaccompanied refugee minors in the Netherlands* (diss. Leiden), 2006.

Van den Bedem e.a. 1994

R.F.A. van den Bedem, H.A.G. van de Valk & S.O. Tan, *Toelating en opvang van ama's* (Onderzoek en beleid 135), Den Haag: WODC 1994.

Berry 1997

J.W. Berry, 'Immigration, acculturation, and adaptation', *Applied Psychology: An International Review* (46) 1997, afl. 1, p. 5-34.

Blaak e.a. 2004

M. Blaak, D. Engelhard, F. de Frenne & M. Sproet, *De smaak van noedelsoep. Begeleiding van Chinese ama's in opvang en onderwijs*, Utrecht: Stichting Pharos 2004.

Buil & Seagel 2014

C. Buil & M. Siegel, *Afghan unaccompanied minors in the Netherlands: Far away from home and protected?* (UNU-MERIT Working Paper Series, 2014-037), 2014.

Burer & Wiersma 1996

K. Burer & E. Wiersma, *Delinquent gedrag onder alleenstaande minderjarige asielzoekers: een probleem?*, Den Haag: WODC 1996.

Dam & Verboon 1984

K. Dam & F. Verboon, *Vietnamese jongeren in begeleide kamerbewing*, Leiden/Den Haag: z.u. 1984.

EMM 2019

Expertisecentrum Mensenhandel en Mensensmokkel, *De vermissing van Vietnamese amv's en de relatie van Vietnamezen met mensenhandel en mensensmokkel in Nederland (2015 tot en met 2018)*, Zwolle 2019.

Van Es 2022

C. van Es, *Circles of care. Supporting refugee families, children, and adolescents* (diss. Utrecht), 2022.

Ghaemina 2022

S. Ghaemina, *Volwassen worden tussen tegenstrijdige grenslijnen. Mogelijkheden en belemmeringen in de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers* (diss. Amsterdam VU), 2022.

Goldschmeding e.a. 1992

J. Goldschmeding, H. Schipper & M. Smit, *Het project 'woonvoorzieningen voor alleenstaande minderjarige asielzoekers'*, Vakgroep Orthopedagogiek, Rijksuniversiteit Leiden 1992.

Grund e.a. 2011

J-P.C. Grund, J.J. Breeksema, R. Braam & D. de Bruin, *Experiment Perspectief aanpak voormalig alleenstaande minderjarige vreemdelingen. Analyse van de resultaten*, Utrecht: CVO 2011.

Van der Hoeven & De Kort 1984

E. van der Hoeven & H.J. de Kort, *Opvang en begeleiding van Vietnamese voogdijpupillen*, Den Haag: CWOK 1984.

Inspectie Justitie en Veiligheid e.a. 2023

Inspectie Justitie en Veiligheid, Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, Inspectie van het Onderwijs & Nederlandse Arbeidsinspectie, *Kinderen in de (crisis)noodopvang*, 2023.

Kalverboer e.a. 2016

M. Kalverboer, E. Zijlstra, C. van Os, D. Zevelun, M. ten Brummeelaar & D. Beltman, 'Unaccompanied minors in the Netherlands and the care facility in which they flourish best', *Child & Family Social Work* (22) 2016, afl. 2, p. 587-596.

Van Kastel e.a. 1995

A. van Kastel, E. Koldenhof & M. Smit, *Het project 'woonvoorzieningen voor alleenstaande minderjarige asielzoekers' opnieuw geëvalueerd*, Rijksuniversiteit Leiden 1995.

Kinderombudsman & Nationale ombudsman 2022

Kinderombudsman & Nationale ombudsman, *Alleen volwassen worden. Onderzoek naar knelpunten bij overgang meerderjarigheid amv's met verblijfsstatus*, Den Haag 2022.

Kinderombudsman & Nationale ombudsman 2023

Kinderombudsman & Nationale ombudsman, *De crisis voorbij. Naar een menswaardige opvang van asielzoekers vanuit mensen- en kinderrechtelijk perspectief*, Den Haag 2023.

De Kort & Van der Hoeven 1985

H.J. de Kort & E. van der Hoeven, 'Vietnamese voogdijpupillen in Nederland. Een opvangmodel voor minderjarige alleenstaande vluchtelingen', *Justitiële verkenningen* (11) 1985, afl. 3, p. 68-90.

Kromhout e.a. 2010

M.H.C. Kromhout, T. Liefwaard, M. Galloway & E.M.T. Beenackers, *Tussen beheersing en begeleiding. Een evaluatie van de pilot 'beschermd opvang risico-AMV's'* (Cahier 2010-6), Den Haag: WODC 2010.

Kulu-Glasgow e.a. 2018

I. Kulu-Glasgow, S. Noyon & M. Smit, *Unaccompanied minor asylum seekers in the Netherlands: Choice or chance?* (Cahier 2018-18), Den Haag: WODC 2018.

Kulu-Glasgow e.a. 2020

I. Kulu-Glasgow, M. van der Meer, S.M. Noyon, E.M.T. Beenackers & M. Smit, *Toekomstgerichte begeleiding en vrijwillige terugkeer van afgewezen alleenstaande minderjarige vreemdelingen. Knelpunten en mogelijke oplossingen* (Factsheet 2020-2), Den Haag: WODC 2020.

Kulu-Glasgow e.a. 2021

I. Kulu-Glasgow, M. van der Meer, M. Smit & S.M. Noyon, *Een onzekere toekomst. Kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van afgewezen (ex-)alleenstaande minderjarige vreemdelingen en opvangouders met toekomstgerichte begeleiding*, Den Haag: WODC 2021.

Van der Laan & Smit 1992

P.H. van der Laan & M. Smit, 'Jonge alleenstaande asielzoekers', *Justitiële verkenningen* (18) 1992, afl. 9, p. 84-96.

Lassen & Kloosterboer 1995

B. Lassen & K. Kloosterboer, *Het leven in Nederland is niet zacht als zijde*, Amsterdam: Defence for Children International 1995.

Latenko e.a. 2023

A. Latenko, M.E. Vink, V. Barsegyan, D. Schans & S.W. van den Braak, *Incidenten en misdrijven door bewoners van COA- en crisisnoodopvanglocaties 2017-2022* (Cahier 2023-10), Den Haag: WODC 2023.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2015

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, *Naar een kindgericht beschermingssysteem voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen*, Den Haag 2015.

Nijboer & Van Gastel 2018

I. Nijboer & M. van Gastel, *Evaluatie opvangmodel alleenstaande minderjarige vreemdelingen*, Den Haag: ABDTopconsult 2018.

Nissen & Sportel 2021

E. Nissen & I.D.A. Sportel, *Jeugd(beschermings)recht en vreemdelingenrecht. Een juridisch-empirische analyse*, Nijmegen: CMR 2021.

Olde Monnikhof & Van den Tillaart 2003

M. Olde Monnikhof & H. van den Tillaart, *Alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*, Nijmegen: ITS 2003.

Pozzo 2021

M. Pozzo, *Language playfulness of contextual navigators: Young refugees' language strategies for inclusion in the Netherland* (diss. Amsterdam VU), 2021.

Radstake & Decović 2002

H. Radstake & M. Decović, *Ama's onderweg. De integratie van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*, Amsterdam: SWP 2002.

Rap 2022

S. Rap, 'A test that is about your life: The involvement of refugee children in asylum application proceedings in the Netherlands', *Refugee Survey Quarterly* (41) 2022, p. 298-319.

Rip 2021

J. Rip, *Foster care for unaccompanied refugee children* (diss. Groningen), 2021.

SAMAH 2004

SAMAH, *De ama-campussen te Vught en Deelen*, Amsterdam 2004.

Sleijpen e.a. 2017

M. Sleijpen, T. Mooren, R.J. Kleber & H.R. Boeije, 'Lives on hold: A qualitative study of young refugees' resilience strategies', *Childhood* (24) 2017, afl. 3, p. 348-365.

Smit 1997

M. Smit, *Ama's in Nederland. Reden voor de vlucht, asielprocedure en overgang naar zelfstandigheid*, Rijksuniversiteit Leiden 1997.

Smit 1998

M. Smit, 'De komst van jonge alleenstaande asielzoekers en hun asielprocedure', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 1998, afl. 7/8, p. 174-180.

Smit & Brouwer 1999

M. Smit & H. Brouwer, *Veranderingen in de kleine wooneenheden voor alleenstaande minderjarige asielzoekers?*, Rijksuniversiteit Leiden 1999.

Smit & Zijlstra 2022

M. Smit & E. Zijlstra, 'Alleenstaande minderjarige vluchtelingen en hun transitie naar zelfstandigheid. Een verkennend onderzoek', *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk* (61) 2022, afl. 4, p. 187-194.

Snijders & Van Wel 1995

J. Snijders & F. van Wel, *Gevlucht zonder ouders. Integratie van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*, Utrecht: SWP 1995.

Staring & Aarts 2010

R. Staring & J. Aarts, *Jong en illegaal in Nederland. Een beschrijvende studie naar de komst en het verblijf van (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen en hun visie op de toekomst*, Erasmus Universiteit Rotterdam 2010.

Staring & Bouabid 2019

R. Staring & A. Bouabid, 'Sectorstudie Geweld in de opvang van alleenstaande minderjarige vreemdelingen (1990-2018)', in: Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, *Sector- en themastudies*, Den Haag 2019, p. 277-313.

Uzozie & Verkade 2016

A. Uzozie & M. Verkade. *Volg je dromen tot je niet langer kunt leven*, Utrecht: Stichting vrienden van SAMAH 2016.

Van Wijk 2021

J. van Wijk, *2e evaluatie Perspectief Opvang Nidos (PON)*, z.p.: Hoopoe Migration Research 2021.

Van Wijk-Zielstra e.a. 2001

E.M. van Wijk-Zielstra, M.A.E. Thomeer-Bouwens & M. Smit, *Ik heb het achter mijn rug gezet. Voormalige alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*, Rijksuniversiteit Leiden 2001.

Zijlstra e.a. 2019

A.E. Zijlstra, M.C. Menninga, E.C.C. van Os, J.A. Rip, E.J. Knorth & M.E. Kalverboer, “‘There is no mother to take care of you’”: Views of unaccompanied children on health care, their mental health and rearing environment’, *Residential Treatment for Children and Youth* (36) 2019, afl. 2, p. 118-136.

Zijlstra e.a. 2020

A.E. Zijlstra, M.C. Menninga, E.C.C. van Os & M.E. Kalverboer, ‘They ask for protection. An exploratory study into experiences with violence among unaccompanied refugee children in Dutch reception facilities’, *Child Abuse and Neglect* (103) 2020, <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104442>.